

GYVIEJI ARCHYVAI

Kaip sutarėme su lenkais

Ką norime atsiminti, minėdami 1791 m. priimtą konstituciją?

Iškalbingas ir Edukacinės komisijos veiklos turinio nutylėjimas. Valdžios įstatymas nustatė 4 žemutinės vykdomosios valdžios komisijas: Edukacijos, Policijos, Kariuomenės ir Iždo. Trijų paskutinių komisijų nariais „Abiejų Tautų tarpusavio išpareigojimo“ įstatymas (1791 10 20) jau mini ir Lietuvos bajorus. Bet visiškai jų nemini Edukacinėje (Švietimo) komisijoje. Ir vėl, matyt, neatsitiktinai. O ką gi skirtingo nuo lenkų bajorų jie būtų gynę toje komisijoje? Juk Lietuvos bajorai, sakėme, neturi lietuviškos etnolingvistinės sąmonės: kalba lenkiškai, laiko save lenkais. negi jie norės, kad jų vaikai būtų mokomi Lietuvos mokyklose ne bajorų (lenkų), o „chamų“ kalbos, ne bajoriškų, o neva „pagonišku“ katalikui netinkamą tradiciją. Be to, juk jie nori sulenkinti ir savo valstiečius, juos atkalbėti, atpratinti nuo lietuvių kalbos, nuo lietuviškų tradicijų kaip neva „pagonišku“, t. y. nori net ir prievarta atsitemti paskui save į lenkystę ir pagrindinę tautos dalį - baudžiavinius valstiečius - paskutinę socialinę lietuvių atramą.

Todėl vieningoje Lenkijos Respublikoje, grindžiamoje lenkiško etnolingvistinio prado vyravimu, suprantama, vieninga turėjo būti ir švietimo sistema su vieninga valstybine lenkų kalba, su lenkų istorijos ir kultūros mokymu, su galimais jame tarpais iš buvusios LDK istorijos. Net ir neveikiant 1791 m. konstitucijai, XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios Lietuvos paparinė mokykla dėl to paties Lietuvos bajorų tapatinimosi su lenkais mokymas dažniausiai vyko lenkų kalba. Net ir XIX a. sukilimai Lietuvoje tebevyko su lenkišku mokykla ir lozungais. Šitaip nuosekliai turėjo būti likviduotas etnolingvistinis lietuvių tautos prioritetas, kurį praradusi lietuvių tauta jau nėra lietuvių.

Tai reiškia, jog šioje dalyje 1791 m. konstitucija nieko naujo nepasakė, ji tik pagrindinio įstatymo lygmeniu įtvirtino šį perėjimą prie aukštesnės LDK polonizavimo stadijos: įtvirtinti sulenkėjusių Lietuvos bajorų tylų atsisakymą nuo savo valstybės, nuo savo protėvių kalbos, tradicijų ir nuo etnolingvistinės lietuvių tautos ateities. Todėl nieko keista, kad šią Lenkijos konstituciją Jonas Šliūpas atvirai vadino „antkapiu Lietuvos valstybingumui“, o prof. Z. Zinkevičius – įstatymiškai pa-

Lietuvos seimas 2008 m. paskelbė Lenkijos Konstitucijos, priimtą 1791 m. gegužės 3 d., Atmintina Lietuvos diena, o 2021 metus - tos konstitucijos minėjimo Lietuvoje metais, vieną iš Seimo salių – Didžiąją – pavadino Gegužės 3-osios konstitucijos vardu...

smerkusią pačią lietuvių tautą „**lėtai mirčiai**“ (IV p. 17-18). „*Jeigu būtų išgaliojęs Lenkijos seimo 1791m. gegužės 3 d. patvirtintas „Valdymo įstatymas“, jis būtų galutinai įtvirtinęs Liublino unijos sumanytojų tikslus: sulenkinti ir ištrinti iš istorijos lietuvių tautą, padaryti negalimus jos siekius turėti savo valstybę*“¹.

Šiuo savo tyliu atsakymu nuo savo valstybės Lietuvos bajorai taip pat tyliai perleido Lenkijos Respublikai ir savo protėvių teritorijas, paverčiant jas Lenkijos provincinėmis žemėmis. Šiuo požiūriu įdomi gali būti lenkų istoriko Antonio Urbańsko, knyga „*Memento kresowe*“ (Pakraščių paminklai, 1929 m.), kurioje jis aprašė kai kuriuos vidurio Lietuvos dvarus (Rokiškio, Tytuvėnų, Aukštadavo, Skaraitiškės, Rietavo, Siesikų ir kt.), kaip Lenkijos valstybės teritorijos pakraščius (*kresų*) paminklus. Kartu teigė, esą „*praėjusiais amžiais Lenkija įgijo pagrįstą teisę į tas žemes, kurios sugėrė tiek lenkų kraują*“. A. Urbańskis tiesiog naujomis sąlygomis pakartojo tą pačią 1791 m. konstitucijos mintį: Lietuva - Lenkijos provincija (*kres*) ir tai traktavo kaip istorinį pagrindą (teisę) savintis jos žemes.

Todėl, kai tik baudžiavinė lietuvių tautos dalis išsivadavo iš tų pačių sulenkėjusių, nuo savo tautos atskilusių bajorų valdžios ir ėmė veikti savo interesais, į pirmą vietą išėina lietuviškoji etnolingvistinė sąmonė, reikalaujanti ir ją atitinkančio, jai tarnaujančio valstybingumo. Dėl to konstitucijoje skelbta „viena tauta“ negrįžtamai suskyla į dvi tautas, siekiančias atskiro valstybingumo. Šie „naujieji“ lietuviai 1918 m. jau nieko nenori girdėti apie 1569 m. „Abiejų tautų Respubliką“, tuo labiau apie 1791 m. gegužės 3-sios „konstituciją“, skelbusią Lietuvą Lenkijos provincija. Tai, žinoma, turėjo papiktinti „vieningą tautą“, kuri 1920 m. ir pradėjo savo „istorinių žemių“ atsiėmimo žygį prieš politiškai ir etniškai mirti nesiruošiančią, bet savo valstybingumo siekiančią Lenkijos provinciją-Lietuvą. Su tuo sutiko ir žymi dalis Lietuvos bajorų-dvarininkų, pretendavusių 1920 m. į „penktosios kolonos“ (P.O.W.) vaidmenį, siekiant palengvinti J. Pilsudskio ir L.

Želigovskio (buvusių LDK bajorų, bet svetimiesiems tarnauti nuėjusių) vedamai „vieningai tautai“ susigrąžinti Lenkijai jos separatizmo apimtą „provinciją“². Ji okupavo Lietuvos sostinę su trečdaliu Lietuvos Respublikos teritorijos. Ir tam pateisinimo, žinoma, ieškojo unijoje, o taip pat ir - 1791 m. konstitucijoje, nustačiusioje Lietuvos teritorijai Lenkijos provincijos statusą.

Logiškas ir modernus šios tendencijos tęsinys yra ir tai, kad nė vienas šiuolaikinės demokartinės Lenkijos pareigūnas, net ir dabartinis Lenkijos ministras pirmininkas M. Morawiecki, vadindamas 2021 m. lietuvius „broliais“, nematė ir nemato reikalo atsiprašyti tų „brolių“ už 1920 m. Vilniaus ir Vilniaus krašto okupaciją, nes iki šiol manė ir tebemano, jog nebuvo jokios okupacijos, o tik atkūrimas Lenkijos suvereniteto buvusiai savo provincijai, vadinatai Lietuvos ar LDK vardu.

Atsiprašymas nėra vien tik nereikšmingas mandagumo ženklas. Tai okupacijos fakto ir jo neteisėtumo pripažinimas ir kartu atsisakymas ateiityje nuo pretenzijų į tas teritorijas, dėl kurių okupacijos atsiprašoma. Neatsitiktinai kai kurių Vakarų valstybių vadovai jau yra atsiprašę Afrikos ir kitų žemynų tautų dėl jų atžvilgiu vykdytos kolonializmo politikos. Europoje to neketina daryti Rusija ir Lenkija. Atsiprašymas - tai atsisakymas nuo imperinių pretenzijų ir nusiteikimas ateities civilizuotiems santykiams, kuriems pagrindą padeda irgi civilizuotos (tarptautinė teisė atitinkantis) tautų tarpusavio santykių istorijos įvertinimas. Vadinasi, nesant tokio atsiprašymo, atsisakoma teisiškai įvertinti smurtinį 1920 m. Vilniaus, Suvalkų kraštų prijungimą prie Lenkijos ir tuo pačiu išsakomas savo laikysenos neapibrėžtumas šiuo klausimu ateičiai. Tai, kad šios pretenzijų gyvos Lenkijos visuomenėje matosi ne tik iš ten veikiančių vadinamųjų Lenkijos pakraščius (*kresų*) visuomeninių organizacijų asociacijos, bet ir iš vyriausybinių institucijų laikysenos, linkusios „ginti“ Lietuvoje gyvenančius lenkus taip, tarsi jie būtų ne Lietuvos, o Lenkijos piliečiai (Lenkijos valstybės

„kortos“ dalinimas Lietuvos piliečiams-lenkams). Ypač tai aiškiai matėsi esant Lenkijos užsienio ministrui Sikorskiui.

Ką reiškė kai kurių Lietuvos bajorų nepritarimas 1791 m. Konstitucijai? Šią konstituciją priėmusiam *Ketverių metų seime* dalyvavo 58 pasiuntiniai iš LDK žemių, bet jie atstovavo ne LDK kaip atskiram valstybiniam dariniui, o „vieningai lenkų tautai“, nes buvo atvykę ne iš LDK valstybės, o tik iš tuo vardu vadinamos Lenkijos provincijos, save laikantys „lietuviškais“, arba „provincijos lenkais“. Pagrindinį konstitucijos įstatymą „*Valdžios įstatymą*“ pasirašė 5 LDK provincijos žemesni bajorai pasiuntiniai: Kazimieras Nesteras Sapiega, Jurgis Korvin-Kosakovskis, Kazimieras Konstantinas Plieteris, Juozas Zabiela ir Jackus Putkameris. Išpareigojimo, arba Įžado įstatymą pasirašė 8 Lietuvos bajorai.

Išėity, kad dauguma LDK bajorų Konstitucijos nepasirašė. Tai gal nepasirašiusieji protestavo prieš siekį paversti LDK Lenkijos provincija, prieš „Abiejų tautų“ suliejimą į „vieningą lenkų tautą“? Deja. Tam svarbus yra argumentas-faktas, kad Konstitucijos, kaip žinia, nepasirašė ir nemaža dalis Lenkijos bajorų. O tai pagrindas manyti, jog pagrindinis nepritarimo 1791 m. konstitucijai motyvas buvo ne atskirų Lietuvos bajorų tariamas „lietuviškasis patriotizmas“, o įprastas žymios bajorų dalies susirūpinimas savo luominėmis privilegijomis. Tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos bajorija, absoliutūs savo luominės privilegijos ir laisves, tradiciškai bijojo karaliaus valdžios stiprinimo (neva despotizmo), sos- to paveldimumo, ne mažesnę grėsmę savo privilegijoms jie matė ir nuostatoje išplėsti piliečio sąvoką, įtraukiant į ją miestiečius ir laisvus valstiečius - naujus konkurentus dėl valdžios. Nepatraukliai jiems turėjo atrodyti ir nustatymas griežtos pareigos mokėti valstybei mokesčius, tarnauti kariuomenėje (iki tol šiuos mokesčius jie buvo perkėle valstiečiams ir miestiečiams). Būta nepatenkintų ir dėl panaikinimo minėtos „liberum veto“ teisės, su kuria buvo siejamas atskiro bajoro politinis reikšmingumas seime. Visa tai vienodai negalėjo patikti tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos bajorų daliai, kėlusiai savo asmeninę, luominę naudą aukščiau valstybinės.

Svarbu žinoti ne tik faktus, bet ir ką jie reiškia

Kiek lietuviškumo ateičiai

turėjo būti spalio 20 d. akte? Norėdami 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje vis tik atrasti Lietuvai palankių teisės normų ir tuo pagrindu laikyti ją ir Lietuvos teisės aktu, kai kurie dabarties istorikai L. Glemža, E. Raila, R. Čepaitienė ir kiti, taip pat dalis Lietuvos Prezidentas linkę manyti, jog 1791 m. konstitucija nekūrusi unitarinės Lenkijos valstybės, nes apie tai esą liudija Lietuvos bajorų iniciatyva 1791 m. spalio 20 d. priimtas „Abiejų tautų tarpusavio išpareigojimo (įžado) įstatymas“, kuris jau ne tik mini „Abiejų tautų Respubliką“, LDK, „konfederacinę seimą“, bet ir nustatė vienodą su lenkais Lietuvos bajorų skaičių Iždo, Karo komisijose ir vieną trečdali lietuvių - Policijos komisijoje. Lenkų istorikas J. Bardach tai laiko „esmine *Valdžios įstatymo* pataisa“³ lietuvių naudai ir argumentu prieš unitarinę Lenkijos Respubliką. Tą patį, matėme, pabrėžė ir Lietuvos Prezidentas savo metiniame pranešime.

Taip maštantys ignoruoja faktą, jog *Išpareigojimo įstatymas* savo temos reikšmingumu yra nepalyginamai menkesnės juridinės reikšmės nei *Valdžios įstatymas*, nes skirtas ne strateginiams (esminiams), o tik operatyviniams (antraeiliniams) vykdomosios valdžios (ir dar žemiausios) klausimams reguliuoti, nieko esminio nekeičiantis ir negalintis keisti *Valdžios įstatymu* nustatytame strateginiame unitarinės Lenkijos Respublikos modelyje. Tokių komisijų sprendimai skirti ne tam modeliui kurti ar ką nors jame iš esmės keisti, o tik praktiškai jį įgyvendinti: „*vykdomoji valdžia negalės leisti ir aiškinti įstatymų, uždėti mokesčių ar rinkliavų*“ (p. 25-26). Todėl *Valdžios įstatymu* nustatyta tvarkai visai nesvarbu, ar tose komisijose dalyvaus ir Lietuvos bajorai, kiek jų dalyvaus, svarbu tik tai, kad toms komisijoms nepripažinta teisė ką nors keisti toje strateginėje tvarkoje. Dėl to šis faktas nebuvo ir negalėjo būti „*esminė Valdžios įstatymo pataisa*“, nes ji absoliučiai nieko nekeitė ir negalėjo keisti *Valdžios įstatymo* nustatytoje valstybės sąrangoje. Manyti kitaip – tai norimą vaizduoti esamu. Tai pirma.

Antra, svarbiausia - kam Lietuvos bajorai tose komisijose turėjo atstovauti, kokias vertybes ginti. Atstovauti Lietuvai, arba LDK jie, žinoma, negalėjo vien dėl to, kad tokio valstybinio darinio tiesiog teisės, su kuria buvo siejamas atskiro bajoro politinis reikšmingumas seime. Visa tai vienodai negalėjo patikti tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos bajorų daliai, kėlusiai savo asmeninę, luominę naudą aukščiau valstybinės.

nes tai neįėjo į tų komisijų kompetenciją. Tai pripažįsta ir kai kurie istorikai (M. Jučas)⁴. Todėl į klausimą, kam Lietuvos bajorai galėjo atstovauti tose komisijose, lieka vienintelis atsakymas – savo pačių luominėms privilegijoms, savo socialiniam išskirtinumui kitų socialinių luomų gerovės sąskaita. Bet šiais interesais Lietuvos bajorai jau visiškai sutapo su lygiai tokių pat rūpesčių turinčiais Lenkijos bajorais.

Įstatymas Lietuvos bajorų nerimui išsklaidyti. *Išpareigojimo įstatymas* atsirado ne tam, kad ką nors keistų pagrindiniame įstatyme, o kad nuramintų Lietuvos bajorus, kaip provincijos lenkus, kad jie nebus apeinami unitarinėje Lenkijos Respublikoje skirstant valstybines tarnybas. Šį jų nerimą supratę *Išpareigojimo įstatymo* autoriai ir pasizadėjo žemutinėse vykdomosios grandies komisijose skirti vietų ir „Lietuvos provincijos“ bajorams, save „lenkais“ laikantiems: „savi“ nekels nepriimtinių lenkams reikalavimų. Todėl *Išpareigojimo aktą* galima vertinti kaip savotišką paaiškinamąjį, kai kuriuos klausimus techniškai sukonkretinantį raštą prie *Valdžios įstatymo*, skirtą Lietuvos bajorų nerimui išsklaidyti.

Tai pripažinus, jau galima atlaidžiau žiūrėti ir į tuos prieštaravimus, kuriuose yra susipainiojęs *Išpareigojimo įstatymas*. Jame rašoma apie Lenkijos Karūną ir LDK kaip neva atskiras valstybes, „konfederuota seima“ ir čia pat mini „bendrą tėvynę Lenkijos Respubliką“, „vieningą nedalomą išdą“, nors pagrindinis *Valdžios įstatymas* nemini nei „Abiejų tautų Respublikos“, nei LDK, o „konfereruotus seimus“, matėme, net draudė specialiu VII straipsniu. Bet čia svarbu ne logika, o politinis siekis nuraminti Lietuvos bajorus, pasakyti, neva ir unitarinėje Lenkijos Respublikoje toliau išliks ir „Abiejų Tautų Respublika“, ir „konfederuotas seimas“, ir kad Lietuvos bajorams bus skiriamos tarnybos 3-jose komisijose. Prof. Z. Zinkevičius visa tai pagrįstai vadino „pigiu triuku lietuviams nuraminti“⁵. Šis „triukas“ tuo metu buvo itin reikalingas lenkams, siekiant išsaugoti unitarinę Lenkijos Respublikos modelį ir kartu sutelkti „Lenkijos Respublikos gyventojus Rusijos grėsmės akivaizdoje“ (tuo tikslu buvo santykinai išplėsta ir piliečio sąvoka).

Šitaip traktuojant *Išpareigojimo įstatymą*, jau galima paaiškinti ne tik jame esamus prieštaravimus *Valdžios įstatymui*, bet ir suvokti jo tikrąją politinę paskirtį.

Tęsinys. Pradžia Nr. 59

Alfonsas VAIŠVILA
2021 07 10

¹ Zinkevičius, Z. Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p.181.

² Raseinių aps. Rakavos dvaro savininkas, save lenku laikantis, Feliksas Ščasnas Pšeciševskis, 1924 m. susirgęs, šaukė savo artimiesiems: „Padarykite, kad neliktų tos prakeiktos Lietuvos ir aš būsiu sveikas“ (*Darbininkas*, 1924 02 13).

³ Bardach, J. Min. veik. p. 73.

⁴ Jučas, M. Gegužės 3 d. konstitucija. - in: Bardach, J. Min. veik., p. 10.

⁵ Zinkevičius, Z. Lietuviai: praeities didybė ir sunykimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p.181.

Lietuvos gynybai. - in: Birželis kvietė į kovą. 2021, sudarytojas Vidmantas Valiušaitis, Žara, p. 62.